

Fazekas István

Egy 16. század közepi kancelláriai formuláriumos könyv tanulságai

A Magyar Kancellária a kora újkori Magyarország egyik legfontosabb kormánysszerve volt, amely igen sokrétű feladatkörrel rendelkezett.¹ A viszonylag kis létszámmal működő, a 16. század közepén késő középkori alapokon Oláh Miklós alkancellár által újjászervezett intézmény, a vele szemben támasztott követelményeknek nagy vonalakban a 17. század második feléig eleget tudott tenni, azaz az uralkodói döntéseket megfelelő időn belül írásba tudta foglalni, sőt egy idő után már a döntéselőkészítésbe is bekapcsolódott. Ez csupán úgy volt lehetséges, hogy a kancelláriai alkalmazottak megfelelő segédeszközökkel, formuláskönyvekkel rendelkeztek, amelyek segítették a fogalmazványok elkészítését. A Magyar Kancellárián használt formuláriumok teljeskörű számbavétele még várat magára. Egyelőre hét formuláskönyvről bizonyítható, hogy a 16–17. század folyamán kancelláriai alkalmazott tulajdonában voltak.² Ezek

---

¹ *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 113–119. *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. Századok 148. (2014) 1131–1135. Lásd még *Bélay Vilmos*: Magyar Kancelláriai Levéltár. Repertórium. (Levéltári leltárak 59.) Bp. 1973.

² A Magyar Kancelláriához köthető formuláskönyvek: 1.) A jászói prépostság egykori könyvtárában őrzött Oláh-féle formuláskönyv, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 282 621., eredetije: Jászói Premontrei Prépostság Könyvtára, kézirat 78.; 2.) Az Egerben őrzött ún. Istvánffy-féle *Stylionarium* (Bácsi Ferenc formuláskönyve), amely később Ruttkay András királyi titkár (1650–1659) tulajdonában volt, Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Kézirattár Y. IV. 55.; 3.) Lisztzy Sebestyén formuláriuma (1553), Österreichische Nationalbibliothek, Sammlungen von Handschriften und Alte Drucke Cod. 8471.; 4.) Az Esztergomban őrzött Oláh Miklós-korabeli formuláskönyv, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (továbbiakban: EFK) Batthyány-gyűjtemény Cat. V. Tit. II.a.; 5.) Illésházy család dubnicai könyvtárából származó formulárium, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzK Kt) Fol. Lat. 2238.; 6.) Szecsődy Gergely formuláskönyve (1590), OSzK Kt. Fol. Lat. 3701.; 7.) Egykor Kralovicz György kancelláriai alkalmazott tulajdonában lévő formuláskönyv, amely

közül egyesek még 1526 előtt keletkeztek, voltak olyan kora újkori darabok, amelyek már készen kerültek kancelláriai tisztviselő tulajdonába, illetve voltak olyan könyvek, amelyeket kancelláriai alkalmazott vagy alkalmazottak állítottak össze kancelláriai munkájuk során.³ A következő rövid tanulmányban egy ilyen, a 16. század közepén a Magyar Kancellárián összeállított formuláskönyv bemutatását kísérem meg, amely ma az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében található.⁴

A kézirat nem ismeretlen a történeti kutatás előtt. Már felfedezője, Kovachich Márton György részben kiaknázza a kéziratot, a formuláriumokat összegyűjtő munkájában megjelenti a tartalomjegyzéke, a *Scriptores rerum Hungaricarum minores* második kötetében pedig közzétette Zercheky Benedek kancelláriai jegyző kötetben található rövid önéletírását.⁵ A kötet sajnos nem rendelkezik címlappal, eltérően a vele közel egyidőben összeállított Liszthy Sebestyén-féle formuláskönyvtől, ezért összeállítójára, vagyis összeállítóira

---

azonban minden jel szerint nem kancelláriai gyakorlat során jött létre, kancelláriai használata a 17. század közepén bizonyított. – OSzK Kt. Fol. Lat. 4143., vö. *Koltai András*: A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól. Magyar Könyvszemle 124. (2008) 97.

³ Az Oláh-féle formuláskönyv csupán a végén tartalmaz 1526 utáni iratmásolatot, az utolsó darabja egy I. Ferdinánd oklevél 1544. nov. 13-ról. Ezen túl a kötet elején található bejegyzés alapján 1679-ben is használták a Kancellárián, vö. *Récsey Viktor*: Egy XV–XVI. századbéli, kézíratos formulare Jászóvárrott. Századok 32. (1898) 494–496. Az Istvánffy-féle Styliariumot Bácsi Ferenc, Szapolyai I. János király titkára állította össze, és csupán a végére kerültek darabok I. Ferdinánd kancelláriájából, mint például Oláh Miklós 1548. nov. 23-án kiadott címereslevele. Vö. *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Bp. 1972. 146–147., illetve *Barta Gábor*: Humanisták I. János király udvarában. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 205–206. Négy formulárium, a Liszthy Sebestyén-féle, a jelen dolgozat tárgyát képező Batthyány-gyűjteményben őrzött, a birtokosáról Illésházy-formuláriumnak nevezhető kötet és a Szecsődy Gergely által birtokolt kötet biztosan a Kancellárián keletkezett. Az első két formulárium tartalomjegyzéke közzétételre került Kovachich Márton György munkájában: *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque olim usitati*. Edidit Martinus Georgius Kovachich. Pesthini 1799. XXXIX–LVIII, LVIII–LXXXV.

⁴ „Formularius liber variorum expeditionum in Cancellaria Hungarica Nicolao Olaho cancellario anno 1555 compilatus” (a továbbiakban: *Formularius liber*) – EFK Batthyány-gyűjtemény Cat. V. Tit. II.a. A cím későbbi kéztől származik. A kézirat 259 folióból áll, amely igen sajtóságon van leszámozva: fol. 1–109., fol. 200–209., fol. 300–309., fol. 400–409., fol. 500–509., fol. 600–609., fol. 700–709., fol. 800–809., fol. 900–979. és közel egykorú, 17. század elejéről származó index lapszámozás nélkül. A sajtóságos számozás okára még nem sikerült rájönnöm.

⁵ *Formulae solennes i. m. LVIII–LXXXV.; Scriptores rerum Hungaricarum minores*. I–II. Edidit Martinus Georgius Kovachich. Budae 1798. I. 154–155.

nézve nem rendelkezünk biztos adatokkal.⁶ Az egyetlen személy, aki megadja a nevét, kétszer is szerepel a kötetben: a már említett Zercheky Benedek, aki 1553-ban előbb Liszthy János szolgálatában állt, majd 1560-ig a bécsi jezsuitáknál és a bécsi egyetemen folytatott tanulmányok után Oláh Miklós titkára lett. 1560. szeptember 16-tól ezzel egyidejűleg a Magyar Kancellária esküdt jegyzőjeként is működött egészen az érsek-főkancellár haláláig (1568).⁷ Sőt annak utóda, Liszthy János idejében szintén a hivatalban maradt, és egészen 1572-ig nyomon követhető kancelláriai tevékenysége.⁸ Ő azonban csak egy a formuláriumban felismerhető kezek közül, ugyanis még legalább négy másik kéz különíthető fel.

Minden jel szerint egy olyan kötettel állunk szemben, amelynek elkészítésében egyidejűleg több írnok/jegyző is közreműködött. Az 1554 és 1565 között a Magyar Kancellárián működő jegyzők közül kellett kikerülniük. A következő személyek jöhetnek szóba: Bocskay György (1549–1564), Tolnai Deák Mátyás (1551–1556), Zula Boldizsár (1551–1556), Liszthy Sebestyén (1553–1560), Bornemissza János (1554–1555), Vízkelethy Jakab (1553–1571), Alaghy György (1556, 1562–1563), Strausz Jeromos (1557–1559) Berzeviczy Márton (1559–1563), Hutter Albert (1558), Büdy Farkas (1560), Csányi Bernát (1561), Zercheky Benedek (1560–1572), Bosnyák András (1561), Ferencffy András (1561) Zaskovszky János (1562), Csemiczky György (1562–1564), Almásy Mátyás (1563–1568), Himelreich Tiburtius (1564–1576), Pálffy Gergely (1564–1580).⁹ Mint látható, tekintélyes a választék, Zercheky nélkül 19 személy neve merül fel. Sajnos a rendelkezésre álló írásminták nem elégségesek az összeállítók személyazonosságának további tisztázásához.

A kötet 1418 és 1604 között keletkezett iratokat tartalmaz. Zsigmond király oklevelén túl, amelyben az uralkodó a szászföldi Berethalomnak pallosjogot adományozott, található a kötetben még közel tucatnyi egyéb oklevél a 15. századból, de a kötet gerincét látványosan az 1554 és 1565 között keletkezett iratok alkotják.¹⁰ Ennél későbbi irat mindössze hét darab található a kötet-

⁶ “Stylus Cancellariae per Sebastianum Listhium Cibiniensem sub reverendissimo in Christo patre Nicolao Olaho archiepiscopo Strigoniensi locique comite cancellario, secretario vero ac conservatore egregio domino Joanne Listhio Viennae foeliciter inchoatos A. D. MDLIII” (ÖNB HAN Cod 8471). (a továbbiakban: Liszthy-formulárium)

⁷ *Scriptores rerum Hungaricarum minores* i. m. I. 154.

⁸ Dietrich Márton levele Hugo Blotiuszhoz, 1572. jún. 16. Bécs. *Mencsik Ferdinánd*: A Paduában tanuló Blotz Hugó levelezése erdélyi és magyarországi barátaival (1571–1574). Erdélyi Múzeum 27. (1910) 38.

⁹ Az összeállítás a készülő kancelláriai adattárból való, helyszűke miatt eltekintenek a levéltári apparátus közléséről.

¹⁰ *Formularius liber* fol. 96r. Vö. Zsigmondkori oklevéltár. VI. (1417–1518). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette Borsa Iván. Bp. 1999. 443., 1677. sz.

ben. Négy oklevél: Ernő főherceg oklevele böki Paczoth Zsigmond felsőmagyarországi hadbírónak Bornemissza László ügyében (év nélkül); II. Rudolf oklevele Nádasdy Kristóf özvegye, Choron Margit birtokainak átadásáról testvérének, Liszty Istvánné Choron Annának (1604. május 29.); Mátyás főherceg védlevele Sissinaczky Mátyásnak (1604. július 20.); a házasságtörő Botka Katalinnak adott uralkodói kegyelemlevél (1604. december 9.).¹¹ A kötet végére bemásolták az 1581., 1582. és 1583. évi országgyűlések végzéseit.¹² Mindez azt jelzi, hogy bár a formuláskönyv a 16. század derekán keletkezett, de egészen a 17. század elejéig biztosan használták, mert szükségét érezték kiegészítésének, illetve ekkoriban készülhetett el a kötethez annak használatát jelentősen megkönnyítő mutató. A formuláriumban nem csupán kivonatok találhatók, de teljes szövegű másolatok is bekerültek. Nem kevesebb, mint 95 irat van napi dátummal ellátva.

A formulárium az országgyűlési végzéseket és néhány különleges bejegyzést nem számítva 346 teljes szövegű vagy részleges iratmásolatot tartalmaz. A kiválasztott szövegek lehetőséget adnak arra, hogy a kancelláriai munka sokrétűségébe bepillantást nyerjünk. Értékét jelentősen megemeli, hogy az Országos Levéltárban őrzött kancelláriai levéltárban található *Conceptus expeditionum* állagban, amely a kancelláriai fogalmazványokat tartalmazza, az 1527 és 1615 közötti évekből mindössze egyetlen csomónyi irat maradt meg.¹³

A kötetben található iratokat és formulákat az alábbiak szerint csoportosítottam:

Adománylevelek: 25 db
 Kiváltságlevelek: 39 db
 Uralkodói engedélyek: 18 db
 Világi méltóságra történő kinevezések: 14 db
 Egyházi tisztség adományozása: 14 db
 Rangemelés, nemesítés: 41 db
 Útlevelek, menlevelek: 27 db
 Igazgatási ügyek: 53 db
 Igazságszolgáltatás: 85 db
 Nem kancelláriai jellegű darabok: 30 db

Az adománylevelek csoportjában találunk formulát nova donatióra, magszakadás utáni adományra, inscripcióos levélre (jelen esetben ez Oláh Miklós

¹¹ Formularius liber fol. 92v. után (oldalszám nélkül, később hozzákötött darab), fol. 908v., 909v–911v. + 922r–924r, 924v.

¹² Formularius liber fol. 973r–978v.

¹³ Bélay V.: Magyar Kancelláriai Levéltár i. m. 52.

javára szól a turóci prépostságra, 1554. július 21),¹⁴ de belekerült olyan formula is, amellyel az országaiba visszatérő I. Ferdinánd megerősítette az apja távollétében kormányzó Miksa adományait. Ennek kapcsán éppen egy Liszthy János királyi titkár javára tett adománylevél került bemásolásra 1559-ből.¹⁵ Talán nem véletlen, hogy Zercheky Benedek javára tett két adománylevél is átírásra került. Az egyikben Zercheky Sávolyi Farkassal közösen nyert adományt a hűtlen Anárcsy Péter Zemplén és Szatmár megyei jószágaira (1559. január 4.), a másikban idősebb testvérével Imrével együtt részesült adományban Lázár István és János, illetve Tóbiás György fánscikai birtokaira és Werbőczy István Ugocsa megyei birtokaira (1551. július 29.).¹⁶ Az adomány különleges formáját képviseli az ígervénylevél, amely egyelőre még csak a lehetőséget tartalmazza az adományra, ebből is olvasható a kötetben formula.¹⁷

A kiváltságlevelek csoportjában éppúgy található egyénnek, mint közösségnek szóló kiváltságolás. Találunk köztük városi kiváltságok megerősítését, így bemásolásra került Eperjes város 1560. május 27-én kapott kiváltságlevele, de valahogy hozzájutottak Buda János király által adott kiváltságleveléhez is, amelyet szintén bemásoltak a kéziratba (1533. március 25.).¹⁸ A közösségi kiváltságolások közé sorolhatók a vásárprivilegiumok, azok megerősítése, újratelepítés esetére adott adómentesség (például Győr megyei Kisbarát kapott hat évre mentességet 1561. március 9-én).¹⁹ Egyes személyek kaphattak házukra vagy szőlőjükre adómentességet, illetve engedélyt vám emelésére.²⁰

A Magyar Kancellária fontos feladata volt az uralkodó által tett magyarországi kinevezésekről szóló oklevelek elkészítése. Főleg országos tisztségek adományozására vonatkozó okleveleket másoltak be a kötetbe, nem egyszer teljes szöveggel, és ahogy az alábbi felsorolás is mutatja, elég nagy számban,

¹⁴ Formularius liber fol. 2rv és fol. 27r–28r (nova donatio), fol. 28r (magszakadás): fol. 66r–67r (inscripció).

¹⁵ Liszthy Jánosnak magszakadt Liptay Lénárt birtokait adományozza, visszavonva a Telekessy Imrének később tett adományt, Formularius liber fol. 90rv.

¹⁶ Formularius liber fol. 43v–44r és 44rv.

¹⁷ Formularius liber fol. 508r–509r.

¹⁸ Formularius liber fol. 307r (Eperjes kiváltságainak megerősítése), fol. 803r–805r (Buda kiváltságlevele). Eperjes kiváltságlevele a Királyi Könyvekbe is bejegyzésre került: MNL OL Magyar Kancellária Levéltára, A 57 Libri regii (a továbbiakban: A 57), vol. 3. pag. 648.

¹⁹ Formularius liber fol. 18r és 204v–205r (éves és hetivásár engedélyezése), fol. 303r (Kisbarát), fol. 400r (hat évre mentesség).

²⁰ Formularius liber fol. 300v (Wass György miskolci házának kiváltságolása, 1560. dec. 12.), fol. 400v–401r (háza adott adómentesség), fol. 801rv (ház kiváltságolása, Mátyás okleveléből származó formula, 1489), fol. 54rv (szőlő kiváltságolása, méghozzá Kristóf kamarai számvevő szentgyörgyi szőlőjére, alighanem Armpruster Kristófról van szó, aki 1555-től számvevő a Magyar Kamaránál, előtte néhány évig a Magyar Kancellária jegyzője volt), fol. 503rv (vám emelése).

minden eshetőségre felkészülve. Helyet kapott Nádasdy Tamás nádori kinevező oklevele (1554. március 1.), Báhory András országbírói kinevezése (1556. július 1.), Desewffy János udvarnagyi (1554. június 1.) és Tahy Ferenc főlovászmesteri kinevezése (1556. július 1.), Oláh Miklós helytartói kinevezésének megújítása Miksa által (1564. augusztus 5.), vagy éppen Dobó István erdélyi vajdai megbízatása (1557. május 26-i téves dátummal 1553 helyett).²¹ Több változatban olvashatók a formuláriumban megyei ispáni kinevező oklevelek.²² De nemcsak országos jelentőségű tisztségekre szóló kinevezési oklevelek kaptak helyet a kötetben, hisz bekerült például egy oklevél az udvari familiárisi tisztség adományozásáról (a teljes szövegű adománylevél Rakovszky Györgyöt tünteti ki ezzel a címmel, 1558. november 22. Prága).²³

Világi tisztségek mellett egyházi méltóságok adományozására vonatkozó oklevelek és formuláriumok is találhatóak a kötetben. Kanonoki méltóságtól fölfelé prépostságra, apátságra, püspökségre és érsekségre vonatkozó adományozási formulák és adománylevelek egyaránt olvashatók.²⁴ Nem tudni mivel magyarázható, hogy a váci püspökségre vonatkozólag három adományozó oklevél is bemásolásra került (1548. december 14., 1553. május 26., 1560. április 16).²⁵ Péterváradi Balázsnak 1553. május 26-án tett kinevezési dátuma érdekes, mert a Királyi Könyvekben június 4-i dátummal szerepel. A dolog magyarázatát nehéz megtalálni. Meglehet, hogy a döntés már május 26-án megesett, mert van püspöki kinevezés, amely ehhez a naphoz kapcsolódik (Bornemissza Pál erdélyi püspökségre való áthelyezése), és lehet, hogy az írásba foglalás dátuma került kivételesen az oklevél végére.²⁶

Az érdekességek közé tartozik az udvari kápláni címadományra vonatkozó szövegmásolat, mégpedig Majczen Gergely zágrábi kanonok kinevezése

²¹ Formularius liber fol. 13r (Desewffy kinevezése), fol. 56v–57v (nádori kinevezés, helyet kapott a Liszthy-féle formuláriumban is. Formulae solennes i. m. XLVII–XLVIII. Nr. 88.), fol. 76r (országbírói kinevezés, vö. uo. XLIX. Nr. 100.), fol. 76r (főlovászmesteri kinevezés, vö. Formulae solennes i. m. XLX. Nr. 101.), fol. 952r (helytartói kinevezés), fol. 58r (Dobó kinevezése, bemásolva a Királyi könyvekbe MNL OL A 57 vol. 3. pag. 143–144., vö. *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. II. 1092–1600. Bp. 1923. 118.

²² Formularis liber fol. 15r (ideiglenes adományozás megyei ispánságra), fol. 104r (Mágócsy Gáspár kinevezése Torna megye ispánjának), fol. 405v–406r (Turóc adománya a Révay fiúknak).

²³ Formularis liber fol. 82r.

²⁴ Formularius liber fol. 9r (kanonokság), fol. 60v–61r (pornói apátság adománya Bódy György csanádi püspök számára, 1557. dec. 8. Bécs), fol. 61r (leleszi prépostság), fol. 60 r (érsekség).

²⁵ Formularius liber fol. 68r (váci püspökség Sbardellati Ágostonnak 1548. dec. 14.), fol. 68rv. (váci püspökség adománya Péterváradi Balázsnak 1553. máj. 26.), fol. 97rv. (váci püspökség adománya Ujlaky Jánosnak 1560. ápr. 16.).

²⁶ MNL OL MKL A 57 vol. 3. pag. 144–145. és pag. 156–157.

(1549).²⁷ Mind az előző, mind a későbbi évtizedekben, sőt mondhatni évszázadokban kevesen lettek udvari káplánná kinevezve a magyar egyháziak közül. Egyedül I. Ferdinánd uralkodásának utolsó két évtizede kivétel ez alól, amikor többen is részesültek ebben a kegyben a magyar és horvát egyháziak köréből.²⁸ Ez is azt jelzi, hogy I. Ferdinánd uralkodásának utolsó két évtizedében a magyar jelenlét az uralkodói udvarban sokrétűbbé vált, és ez az egyháziakat is elérte.

Az uralkodói kegymegnyilvánulások közé sorolhatók a nemességadományozások, nemességmegerősítések, címerbővítések, illetve a bárói rangra emelés. Ezekből bőven található a kötetben. Nyilván nem véletlen, hogy ilyen nagy számban másolták be a rangemelő és nemesítő oklevelek különböző típusait. A tény jelzi a társadalmi mobilitást, és utal egy megnövekedett igényre is, mégpedig az eddig írásba nem foglalt kiváltságos helyzet ilyenfajta megerősítésére. Ez magyarázhatja azt, hogy nem csupán I. Ferdinánd adományai kerültek be a minták közé, hanem olyan darabok is, amelyek a hazai késő középkori gyakorlatot örökítik tovább. János király által kiadott nemeslevelekből is olvasható több példány.

A bárói rangra emelő, lényegi részeket tartalmazó három oklevél közül az egyik megállapíthatóan Gersei Pethő Jánosnak és testvéreinek, Gáspárnak és Boldizsárnak szól (1548. április 7. Prága).²⁹ A közel negyven különböző nemeslevél, címereslevél, nemességmegerősítés között található csak formulársrészeket tartalmazó darabok és teljes, vagy szinte teljes szöveget tartalmazó másolatok. Közöttük több olyan nemeslevél, amelyet a 16. század közepi kancellárián, illetve Oláh Miklós kancellár környezetében fontos szerepet játszó személy nyert el. Így került be Liszthy János királyi titkár (1554. február 1. Bécs), Draskovich György jászói prépost (1554), Skalich Pál udvari káplán, Rauch Farkas, Oláh Miklós kamarása (1553), Olgyai György kisebb kancellária pecsétőre armálisa, illetve magának Oláh Miklósnak 1548. augusztus 23-án kelt

²⁷ Formularius liber fol. 81v–82r. A kinevezés másolata a Liszthy-féle formuláriumba is bekerült *Formulae solennes* i. m. XLIII. Nr. 39. (szöveg közlésével). A kinevezés dátuma is Liszthytól tudható, mert a kancelláriai formuláskönyvbe ez nem került be. Majcen nem szerepel az udvari káplánokat feldolgozó monográfiában, lásd *Cölestin Wolfgruber: Die k.u.k. Hofburgkapelle und die k.k. geistliche Hofkapelle*. Wien 1905.

²⁸ Köves András későbbi veszprémi püspök (Andreas Wesprunner) 1544–1553, Bornemissza Ferenc későbbi bécsújhelyi püspök (1544–1545), Orbatus Mátyás (1547–1549), Skalich Pál (1556–1557), Szegedy Albert (1557), Kamanczy Gergely későbbi csornai prépost (1557, 1559), Paulini Péter főkáplán, csanádi püspök (1559), Dudith András főkáplán, pécsi püspök (1564.). *Wolfgruber, C.: Die k.u.k. Hofburgkapelle* i. m. 610–611., 619.

²⁹ Liber formularis fol. 58v–59r. (Gersei Pethő oklevél) és fol. 59v–60r, fol. 903rv. (Zay Ferenc bárói oklevele, 1560. júl. 1. Bécs).

címereslevelének részleges másolata is.³⁰ Skalich címereslevele mellé odakerült az a megjegyzés is, hogy a szöveget Liszthy János állította össze.³¹

A János királyhoz, illetve középkori elődeihez köthető armálisok a formulárium vége felé egy csoportban kaptak helyet. Itt 13 nemeslevél található egymás után, közülük egy Mátyástól származik (1489. február 20. Bécs), egy másikat II. Lajos állított ki (Kisserjéni Ferenc címereslevele, 1518), a többi 11 darab mind János királyé. E darabok nem véletlenül kerültek egymás mellé. Zercheky Benedek maga is megjelölte, hogy honnan származnak az armálisok: „*Armorum descriptio per Franciscum Bachyensem secretarium Joannis regis per me autem Benedictum Zercheky denuo descripta anno 1560 1. Octobris.*”³² A nemeslevelek sorrendje valóban teljes mértékben megegyezik egymással, sőt némi többlet is mutatkozik a Zercheky-féle másolatokat tartalmazó kötet javára. Az Istvánffy-stylionarium ugyanis csonka, az első lap hiányzik, a bejegyzés tanúsága szerint ez akkor még megvolt, amikor Zercheky kezében járt a stylionarium.³³ Talán az igényes antik mitológiai utalásokat is tartalmazó formulák tetszettek meg Zercheky Benedeknek és társainak.³⁴ A nemeslevéltömböt négy, Ferdinánd által kiadott oklevél zárja le: Telekessy Imre címeradománya (dátum nélkül, 1560. május 30. előtt), Pasztorovics János nemeslevele (1560. július 28.), Zay Ferenc bárói oklevele (1560. július 1.), és

³⁰ *Formularius liber fol. 1r–2r.* (Liszthy, másolata a Liszthy Sebestyén-féle formuláriumban is, *Formulae solennes i. m. L. Nr. 114.*), *Fol. 38r–39r* (Oláh, vö. *Áldassy A.: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei i. m. II. 108–111.*) *fol. 39r–41r* (Draskovich, kiadása *Josephus Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis. VI. Posonii–Pesthini 1806. 3–6.*), *fol. 46v–47v* (Skalich Pál udvari káplán), *fol. 49r–50r* (Rauch Farkas), *fol. 50r* (Olgyai György).

³¹ “*Arma et nobilitatio doctoris Pauli Schalyth per dominum Listhium composita*” (*Formularius liber fol. 46v–47v*).

³² *Formularius liber fol. 703r.*

³³ *Formularius liber fol. 703rv* címereslevél formulája János király kancelláriai gyakorlatából, *fol. 703v–704v* Márton visegrádi várnagy (=Istvánffy-stylionarium *fol. 2rv.*, az első néhány sora hiányzik a címereslevélnek), *fol. 704v–705r* Barcza Pál (=Istvánffy-stylionarium *fol. 2v.–3r.*), *fol. 705v–706r* Eperjessy Benedek (=Istvánffy-stylionarium *fol. 3v–4r.*), *fol. 706r–707r* Ferenc zniói várnagy (=Istvánffy-stylionarium *fol. 4r–5r.*), *fol. 707rv* bizonyos László számára címeradomány (=Istvánffy-stylionarium *fol. 5rv.*), *fol. 707v–708v* Márton deák budai polgár (=Istvánffy-stylionarium *fol. 5v–6r.*), *fol. 708v–800r* *descriptio armorum cum exemptione et nobilitatione domus*, (=Istvánffy-stylionarium *fol. 6v–7r.*), *fol. 800r* *nobilitatio simul cum armis* (=Istvánffy-stylionarium *fol. 7v.*), *fol. 801rv* Mátyás király által kiadott nemeslevél, 1489. febr. 20. (=Istvánffy-stylionarium *fol. 7v–8r.*), *fol. 801r–803r* Buda kiváltságlevele, 1533. márc. 25. (=Istvánffy-stylionarium *fol. 8v–9r.*), *fol. 803r–805r* II. Lajos nemeslevele Kisserjéni Ferencnek (=Istvánffy-stylionarium *fol. 10r–11r.*), *fol. 805rv* Mihály szakács (=Istvánffy-stylionarium *fol. 12rv.*), *fol. 805v–806r* Eölvethi Menyhért királyi titkár (=Istvánffy-stylionarium *fol. 12v–13r.*).

³⁴ *Barta G.: Humanisták I. János király udvarában i. m. 196–204.*

Zrínyi Miklósnak adott engedély, hogy az Ernuszt címet (1554. április 15.) használja.³⁵

A János-féle nemeslevelek másolása az Istvánffy-stylerium történetére nézve is érdekes adalékot jelenthet. A kéziratot ugyanis hagyományosan Istvánffyhoz kötik, ámde a kettejük közötti kapcsolatot egy bemásolt versén túl semmi sem igazolja. Az a tény, hogy 1560 körül Bécsben a Magyar Kancellárián használták a styleriumot, mindenképpen afelé mutat, hogy a kötet talán valóban Istvánffy birtokában volt, legalábbis egy ideig, és minden bizonnyal használta is azt hivatali munkája során.

Van még két, a formuláriumbe bemásolt rangemelő oklevél, amelyről érdemes megemlékezni. Az egyik a Hunyadiak grófi oklevele, a másik Perényi Imre I. Miksa által kiadott hercegi rangra emelő oklevele. Nyilván különlegességük miatt kaptak helyet a gyűjteményben. A Hunyadi-oklevél (1453. január 30.) a Liszthy Sebestyén-féle formuláriumban is bemásolásra került, tehát vagy egyszerűen onnan emelték át, de az sem kizárható, hogy mindkét formulárium egy közös forrásra megy vissza.³⁶ Miksa császár 1517. szeptember 27-én kelt hercegi címet adományozó oklevelét nem sokkal a formulárium összeállítása előtt erősítette meg V. Károly (1541. július 26. Regensburg), és talán ennek kapcsán készült egy a Magyar Kancellárián is hozzáférhető másolat.³⁷

Szintén az uralkodói kegy jelei közé sorolhatók a különböző királyi engedélyek, amelyek gyermek örökbefogadására, gyámságra, szabad végrendekezésre, végrendelet megerősítésére, a női örökös előnyben részesítésére vonatkoznak.³⁸

A gyámsági ügy oklevele a résztvevő személyek miatt érdekes. Az unokahúga, Szobonyai Katalin feletti gyámságot elnyerő Luka József a kor nevezetes

³⁵ Formularius liber fol. 807r–809v + fol. 900v (Telekessy Imre), fol. 901v–903r (Sáfár alias Pasztorovics János), fol. 903rv (Zay Ferenc), fol. 906r–908r (Zrínyi Miklós).

³⁶ MNL OL DL 37618. Kiadásai közül: *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. X. Okmánytár. Pest 1853. 347–356.

³⁷ Formulae solennes XLI. Nr. 28. *Tringli István*: A Perényi család levéltára 1222–1526. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44.) Bp. 2008. 390–391. (798. sz.). A megerősítő oklevél egy, nyilván az V. Károly-féle Birodalmi Kancelláriából származó másolata ma megtalálható a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Ungarische Akten, Allgemeine Akten (a továbbiakban: UA AA) Fasc. 46. Konv. A. fol. 37–38.

³⁸ Formularius liber fol. 79v–81r (gyermek törvényesítése, több formula), fol. 67v–68r (Luka József gyámságot kap unokahúga, néhai Szobonyai Imre és nővére, Katalin asszony lánya, Katalin fölött), fol. 97v–98r (végrendekezési engedély Bornemissza Pál erdélyi püspöknek, 1560. ápr. 1. Bécs), fol. 89v–90r (végrendelet megerősítése Muthnoky Mihály számára, 1552. szept. 10. Bécs), fol. 37v (női örökös előnybe részesítése).

katonái közé tartozott. Leghíresebb tette az volt, hogy János Frigyes szász választófejedelemet foglyul ejtette a mühlbergi csatában.³⁹

A szabad végrendekezés jogát elnyerő Bornemissza Pál (†1577) erdélyi püspök is figyelmet érdemlő személyiség volt, aki egyszerű származása ellenére egészen Magyarország helytartói méltóságáig (1568–1572) emelkedett, és aki nagy vagyonsszerző hírben állt a kortársak között. Végrendelete a magyar művészettörténeti kutatás érdeklődését is felkeltette.⁴⁰

A végrendelet megerősítést nyerő személy is érdekes figura. Muthnoky Mihály, az esztergomi érseki birtokok provizora volt ugyanis a költő Balassi Bálint édesanyjának, Sulyok Annának az első férje.⁴¹

A kötetbe többféle útlevel-, menlevélformula került bemásolásra. Ezek között voltak egyszerű útlevelek külföldi utazásra, például két a rendi általános gyűlésre Mantuába igyekvő ferences szerzetesnek szóló útlevel (1559. április 3.), vagy útlevelformula török földre igyekvőknek, vagy egyszerűen külföldre utazóknak.⁴² Voltak diplomáciai küldetéshez kapcsolódó menlevelek, például János Zsigmond követének, akik Kászonyba igyekeztek a Ferdinánd megbízottjaival való tárgyalásra (1560. augusztus 11. Bécs).⁴³ De szerepelnek kereskedőknek vagy magánszemélyeknek szóló áruszállítási engedélyek is, amelyek eseteként harmincadmentességgel voltak egybekötve.⁴⁴

Az egyik legnagyobb csoportot alkotják azok az iratok, amelyek ország kormányzásához, igazgatásához kapcsolódnak. Nem véletlen, hogy ezen iratok többsége az oszmánok elleni háborúkhöz, az ekkor kialakulóban lévő védelmi vonal megszervezéséhez, az oszmán támadások elhárításához kapcsolódik. Ennek jegyében kerültek bemásolásra egészen vagy részben olyan iratok, amelyek a várak uralkodói átvételével foglalkoznak. Közülük a legteljesebb az az elismervény, amelyben I. Ferdinánd biztosítja Horváth Gáspárt, hogy

³⁹ *Árpád Károlyi*: Die Gefangennahme des Kurfürsten Johann Friedrich von Sachsen in der Schlacht bei Mühlberg. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 2. (1881) 302–304.

⁴⁰ *Takáts Sándor*: Abstemius (Bornemissza Pál) végrendelete. Archeológiai Értesítő 22. (1902) 202–210.; *Mikó Árpád*: Bornemissza (Abstemius) Pál végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek a sorsához. Művészettörténeti Értesítő 45. (2003) 222–240.

⁴¹ *Szentmártoni Szabó Géza*: Muthnoky Mihály végrendelete (Pozsony 1552. február 16.). Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. 2003. 9–13.

⁴² Formularius liber fol. 604v–605r (útlevel külföldre) fol. 92rv (útlevel két ferences szerzetesnek), fol. 77v (salvus conductus Törökországba), fol. 604v–605r (útlevel külföldre).

⁴³ Formularius liber fol. 308rv.

⁴⁴ Formularius liber fol. 4rv (útlevel kereskedőknek), fol. 67rv (engedély Nagy Balázs jobbágnak gabonaszállításra a Dunán Ballaszentmiklósig (talán tévedésből került be a Duna a Tisza helyett), fol. 606r (engedély külföldi kereskedőknek szabad kereskedésre Magyarországon).

Vázsonykőt visszabocsátja, mihelyt a török elleni védelemhez nem lesz rá szükség (1561. augusztus 18.). Több mandátum is felbukkan, amelyek a török elleni nemesi felkeléssel foglalkoznak, mint például amikor a nádor Nádasdy Tamás mellé rendelik a felkelő nemeseket a budai pasa ellen, vagy az 1552-es háború során Losonci István temesi ispán mellé rendelik a környező megyék nemességét (1552. június 18.). A hódoltsági részekhez kapcsolódik az az engedély, amely török földre portyázó katonáknak engedélyez szabad rablást, illetve elrendeli, hogy a töröknek alávetett falvak csak a dika felét fizessék meg.⁴⁵

A kifejezetten az oszmánok elleni küzdelemhez kapcsolható darabokon kívül található itt országgyűlési meghívó, illetve meghívó a Magyar Tanács ülésére;⁴⁶ továbbá rendelet, amellyel a birodalomba készülő Ferdinánd Miksa főhercegre bízta a kormányzást.⁴⁷

Néhány levél azt jelzi, hogy a Magyar Kancellária még nem veszítette el teljesen külpolitikai kompetenciáját. Jelen esetben I. Ferdinánd által a pápához, illetve a bíborosi kollégiumhoz 1554-ben, 1558-ban és 1560-ban intézett, magyar püspökök pápai megerősítését (kinevezését) kérő levélről van szó.⁴⁸ Ezekhez az iratokhoz kapcsolódik az a darab, amelyben Ferdinánd a frissen kinevezett bécsi püspök, Anton Brus von Müglitz (bécsi püspök 1558–1563) megerősítését ajánlja a bíborosi kollégium figyelmébe.⁴⁹ Itt nyilván arról lehetett szó, hogy a Magyar Kancellária valahogy hozzájutott az Udvari Kancellária által készített ajánláshoz, és azt érdemesnek tartották lemásolni. De akadnak olyan darabok is bemásolva, amelyek sokkal egyszerűbb, banálisabb ügyekben intézkednek, mint például egyházi birtokok bérbeadási szerződése vagy mandátum jogtalanul lefoglalt áru visszaadására.⁵⁰

Az utolsó, igazán nagy csoportot alkotják az igazság- és jogszolgáltatáshoz kapcsolódó iratok. Bár a kancellária a kisebb kancellária (cancellaria mi-

⁴⁵ Formularius liber fol. 4v–5r (Gyula megerősítése), fol. 94r (elismervény vár átvételéről), fol. 309v. + fol. 400r (Vázsonykő átvétele), fol. 402r (felkelő nemesek rendelése Nádasdy Tamás parancsnoksága alá), fol. 86v–87r (Temes megye nemesi felkelésének odarendelése Losonci István mellé, 1552. jún. 18.), fol. 953r (mandátum személy szerinti felkelésre a török ellen, 1564. szept. 10.), fol. 95v és 95v.–96r (Borsod megye nemesi felkelése rendelése Balassa Menyhárt alá, illetve katonaállítás Balassa és Thurzó Ferenc által), fol. 83v–84r (szabad rablás török földön), fol. 946v. (töröknek alávetett falvak csak a dika felét fizessék).

⁴⁶ Formularius liber fol. 5rv (országgyűlési meghívó 1554. jan. 20. Bécs (!), vö. Magyar Országgyűlési Emlékek. Szerk. Fraknói Vilmos. III. 1546–1556. Bp. 1875. 494. január 21-i dátum alatt !).

⁴⁷ Formularius liber fol. 954r (meghívó Magyar Tanácsba 1564. szept. 10.).

⁴⁸ Formularius liber fol. fol. 88v–89r. (1558. szept. 22. Bécs), fol. 93r–94r (1554. máj. 1. Bécs), fol. 99r–100v (1560. máj. 13. Bécs).

⁴⁹ Formularius liber fol. 80rv.

⁵⁰ Formularius liber fol. 73v (bérleti szerződés egyházi birtokra), fol. 920v (mandátum jogtalanul lefoglalt áru visszaadására a szlavóniai harmincadoshoz 1534).

nor) 15. századi kiválásával az igazságszolgáltatás terén addig gyakorolt befolyásának jelentős részét elveszítette, bizonyos jogosítványait egészen a 18. század elejéig megőrizte. Ezek közül a legfontosabb volt, hogy az uralkodó mandátumai révén a kancellárián keresztül a nagybírákhoz hasonlóan be tudott avatkozni a perfolymatba.⁵¹ Ennek a gyakorlatnak köszönhetően többféle mandátumfajta is helyet kapott a formulárium-gyűjteményben, főleg a perbehívó, tanúkihallgatásra felszólító, perhalasztó mandátumok különböző típusai vannak jelen a kötetben.⁵² De ezen túl található benne bizonyos időre perhalasztást engedélyező formula, életkor miatti perképtelenséget elismerő okirat, mentesítés kiskorúság miatt a jogszolgáltatás alól, meghatározott időre szóló perhalasztás, per alatti birtok átmeneti lefoglalása.⁵³ Az uralkodói jogok közé tartozott a kegyelemadás joga, több ilyen darab is bekerült a kötetbe.⁵⁴ Meglepően sok példával van jelen az adósságbehajtás érdekében kiadott tiltás, amely az adósság beszédésének e korban megszokott formája volt.⁵⁵

De akadnak egyszerű birtokba iktatást elrendelő parancslevelek is.⁵⁶ Van példa továbbá az uralkodó előtt tett egyezsége is, I. Ferdinánd, azaz a Magyar Kancellária előtt egyeznek meg egymással Erdődy Tamás és Hassághy Balázs a tettlegességig fajuló nézeteltérésükben (1560. október 31.).⁵⁷

A formuláriumban bekerültek olyan iratok és olyan bejegyzések, amelyeket a mai olvasó nem tartana feltétlenül odatartozónak. Ezek két csoportra bonthatók. Egy részük olyan irat, amely nem a kancellária működése során keletkezett, nem tipikusan kancelláriai darab, mégis felvételt nyert valamilyen okból a kötetbe. A másik csoportot olyan bejegyzések alkotják, amelyek nem tekinthető iratnak, de a szerző valamilyen okból fontosnak tartotta bemásolni.

Az előbbieik között öt olyan darab is található, amely Oláh Miklós kancellárhoz, esztergomi érsekhez köthető, és nem kancellári minőségében keletkeztek, hanem mint esztergomi érsek adta ki őket, illetve van egy darab, amely Várday Pál esztergomi érsekhez kapcsolódik (az érsekség udvari alatt-

⁵¹ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Bp. 1961. 112.

⁵² A teljesség igénye nélkül néhány példa, mandatum evocatorium: Formularius liber fol. 3r, fol. 27r, fol. 71rv, fol. 77r, 929r, praeceptorium: fol. 11v, fol. 25rv (többféle), 32r, compulsorium: fol. 24r, fol. 69v, 106v, 201r, exhibitorium: fol. 25r, 27v, 72r, prorogatio causae: fol. 77r.

⁵³ Például perújítás: Formularius liber fol. 108r, fol. 929r, életkor miatti perképtelenség: fol. 409r, 932v, kiskorúság miatti mentesség jogszolgáltatás alól: fol. 402v, perhalasztás meghatározott időre: fol. 605v, 953r, per alatti birtok átmeneti lefoglalása: fol. 946r.

⁵⁴ Például uralkodói kegyelem: Formularius liber fol. 102r, 203b, kegyelem emberölésre: fol. 200v, kegyelem hűtlenség alól: fol. 300v (Perényi Ferenc részére 1560. aug. 9.).

⁵⁵ Formularius liber fol. 13r, 200r, 301v.

⁵⁶ Formularius liber fol. 45r, fol. 70r, fol. 600r.

⁵⁷ Formularius liber fol. 305r–306r.

valóinak kiváltságolása).⁵⁸ Az Oláh-féle oklevelek sorában akad olyan, amelyben egy egyházi nemest, Biczó Jánost erősített meg kiváltságaiban, és egyúttal mentesítette házát a szolgáltatások alól (1555. február 13.).⁵⁹ Egy további oklevél pedig arra szolgálhatott mintául, hogy egy főpap miként erősíti meg alárendeltjei végrendeletét, méghozzá a végrendelet tartalmi átírása nélkül.⁶⁰

Közvetlenül Oláh személyéhez kapcsolódik Nádasdy Tamás nádor oklevele, amelyben átírta Oláh és Erasmus Puchaim közötti három faluról szóló adásvételi szerződést (1559. május 21., Bécs).⁶¹ Az utolsó darab a helytartó Oláh Miklóst mutatja, aki 1564. augusztus 16-án helytartói minőségében írt Arszlán fehervári szandzsákbégnek, budai tihájának. Levelében a béke betartására intette őt, illetve arra, hogy a konstantinápolyi császári követhoz igyekvő futárnak szabad utat biztosítson.⁶²

A számos, Oláh személyéhez kapcsolódó darabon nem szabad csodálkozni, hisz az egyszerűen több állami és egyházi tisztséget viselő főpap familiáján belül nem világosan váltak el egymástól a magánfeladatok és az állami feladatok, illetve a magánapparátushoz és az állami apparátushoz tartozó személyek, mint ahogy azt Zercheky Benedek esetében is láttuk. Ez a fajta összemosódás okozta a nem oda tartozó darabok bemásolását is.

Nehezebb magyarázatot találni a többi idegen darabra. Talán egyéni érdeklődés áll a háttérben. Ezek a darabok többségükben – leszámítva a francia és a spanyol király között 1559-ben megkötött béke szövegét – egymás mellett, a kötet vége felé találhatók. Ide tartozik VIII. Henrik angol király levele Ferdinánd főherceghez (1526. november 1.), V. Károly levele a magyar rendekhez (1526. november 26.), Mátyás király levele Veronai Gábor bíboroshoz az Otrantóba befészkelte törökök ellen küldendő magyar segítség ügyében (tévesen Estei Hippolitot megjelölve címzettként), aransarkantyús lovaggá avató oklevél formulája a Birodalmi Kancelláriából, Miksa birodalmi gyűlést összehívó levele (1565. november 12.).⁶³

⁵⁸ Formularis liber fol. 78rv.

⁵⁹ Formularis liber fol. 42r–43v (Biczó Jánost megerősíti prédiálisi kiváltságában, aki azokat még Várday Páltól nyert el 1527-ben, egyúttal mentesíti nagykeri házát a szolgáltatások alól).

⁶⁰ Formularis liber fol. 78v–79r (Oláh, mint esztergomi érsek megerősíti Pápai András esztergomi kanonok, szentistváni prépost végrendeletét, 1553. jún. 21.).

⁶¹ Formularis liber fol. 91v–92r.

⁶² Formularis liber fol. 952v (1564. aug. 16. Bécs).

⁶³ Formularis liber fol. 927v–928r (francia és spanyol király közötti béke 1559.), fol. 959v–960v (VIII. Henrik király levele), fol. 961v–962r V. Károly a magyar rendekhez 1526. dec. 26. Toledo (helyesen nov. 26. !; *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a Mohácsi vész után. I. Pest 1846. 244–247. magyar fordításban, számos, magyar főurakhoz intézett hasonló tartalmú levél található az Ungarische Akten-ben, ÖStA HHStA UA AA Fasc. 2. Konv. C. fol. 117–124. alatt), fol. 962r–966v (Mátyás levele Veronai Gábor egri püspök, bíboroshoz, 1481. március 10. Zágráb, kiadása: *Fraknoi Vilmos*: Má-

A más jellegű bejegyzések közül vitán felül a legérdekesebb Zercheky már említett önéletrása és tolljegyzetei, amelynek legnagyobb és legérdekesebb részét már közzétette Kovachich Márton György, ahogy az I. Ferdinánd haláláról szóló rövid feljegyzést is.⁶⁴

A kancellária története szempontjából fontos és egyedülállónak nevezhető Liszthy János kancelláriai titkár által 1561. augusztus 13-án az írnokok számára kiadott rendszabása.⁶⁵ Innen tudható, hogy az állami fizetést nem húzó jegyzők lényegében darabbérben dolgoztak, egy-egy iratért az irat fajtája szerint kaptak pénzt. Az egyszerűbb fogalmazványok 12–33 dénárt, a nagyobb adománylevelek és nemeslevelek 50 dénárt vagy 1 Ft-ot hoztak a konyhára. Az is kiderül a rendszabásból, hogy az egyszerűbb mandátumok fogalmazványait a jegyzők készítették, akik azután, nyilván a titkár ellenőrzését követően, maguk tisztázták le azokat. A közügyben készülő darabokat ingyen kellett elkészíteniük. Ha ezt vonakodtak megtenni, 25 dénár büntetést kellett fizetniük. Ha valaki hibát követett el a tisztázatlanban, csak a darabbér felét kapta meg, de ehhez is újra kellett írnia a tisztázatot. Ha valakinek a kancellár ellenőrzése során találtak a munkájában a hibát, köteles volt azt kijavítani, ha nem tette meg, járandósága másik írnoké lett. A fizetés havonta történt, mindenki a maga vezetett regisztrum után kapta meg járandóságát. Az intézkedés fogantatásáról sajnos nincs információnk.

Végezetül van még ezen kívül két érdekes Mátyás király megválasztásához kapcsolódó bejegyzés a formuláriumban, amelyeket Kovachich *Scriptores rerum Hungaricarum minores* első kötetében szintén már megjelentetett.⁶⁶

Összességében megállapíthatjuk, hogy az esztergomi Batthyány-gyűjteményben található formuláskönyvet a Magyar Kancellárián állították össze valamikor 1554 és 1565 között. Létrejöttében több személy, kancelláriai jegyző működött közre, akik közül egyedül Zercheky Benedek azonosítható egyelőre név szerint. A később bemásolt darabok azt mutatják, hogy a munkát még a 17. század elején is használták a hivatalban. A Magyar Kancellárián ezekben az évtizedekben, Oláh Miklós kancellársága idején (1543–1568) több formuláriumot is használtak egyidejűleg.

Az elemzett formuláriummal közel egy időben keletkezett a Liszthy Sebestyén által összeállított kézirat. Néhány évtizeddel később jött létre az egykori tulajdonosairól elnevezett Illésházy-formulárium, amely többnyire Miksa uralkodása idején (1564–1576) keletkezett okleveleket tartalmaz, illetve

tyás király külügyi levelei. II. 1480–1490. Bp. 1895. 104–110.), fol. 967r–968v (arany-sarkantyús lovag), fol. 968v–972r (birodalmi gyűlést összehívó levél, 1565. nov. 12.)

⁶⁴ *Formularius liber* fol. 944rv (Zercheky önéletrása és néhány nehezen olvasható feljegyzése), fol. 948r (feljegyzés I. Ferdinánd haláláról, *Formulae solennes* i. m. LXXXII.).

⁶⁵ *Formularius liber* fol. 919v–920r.

⁶⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum minores* i. m. I. 8–9.

a Szecsődy Gergely és társai által 1590–1596 között összeállított, főleg Rudolf-kori iratokat tartalmazó kötet.

A négy formuláskönyv között érdekes tartalmi egyezések figyelhetők meg. Minden jel szerint a szerzők ismerték egymás munkáját, esetenként átvéve belőle olyan darabokat, amelyeket a saját munkájukhoz hasznosnak ítélték meg. A Liszthy-féle formuláriumból így nem kevesebb, mint 12 darab került át a *Formularius liber*be, miközben a *Formularius liber* és az Illésházy-formulárium között is 12 darab közös.⁶⁷ Öt irat található meg a Liszthy-formuláriumban és az Illésházy-félében is, közülük három mindhárom kötetben megjelenik.⁶⁸ A Szecsődy-féle formuláriumba öt olyan irat került át, amely a *Formularius liber*ben is megvan, bár esetükben lehetséges, hogy nincs közöttük közvetlen kapcsolat, és közös forrásra mennek vissza az egyező darabok.⁶⁹ Sőt kapcsolat fedezhető fel az ún. Istvánffy-stylionarium (Bácsi Ferenc formuláskönyve) és a *Formularius liber* között is. János király címereslevelei, ahogy az fentebb bemutatásra került, innen kerültek át Zercheky Benedek jóvoltából. Mindez azt jelenti, hogy a 16. század középső évtizedeiben négy formuláriumot is használtak egyidejűleg a kancellárián, sőt valószínűsíthető, hogy az Oláh-féle (jászói) formulárium is használatban volt, hisz utolsó da-

⁶⁷ A Liszthy-féle formulárium és a *Formularius liber* közötti egyezések: *Formulae solennes* i. m. XXXIX–LXVIII. Nr. 28., 35., 38., 81., 88–89., 99., 101., 106., 114., 120., 144. A *Formularius liber* és az Illésházy-formulárium közötti egyezések: Illésházy-formulárium fol. 22r–24r, 26r, 77r, 86r–89r, 90v–91r, 94v–95v, 98v–100r, 102r, 106rv, 106v–107r, 115rv.

⁶⁸ A három formulárium közötti egyező darabok: a Hunyadiak grófi oklevele (Liszthy-formulárium Nr. 28., *Formularius liber* fol. 205v–209v + fol. 300, Illésházy-formulárium fol. 86r–89r), illetve Nagyszeben kiváltságolása vörös viasz használati jogával (Liszthy-formulárium Nr. 35., *Formularius liber* fol. 85r, Illésházy-formulárium fol. 77r.), Nádasdy Tamás nádori kinevező oklevele (Liszthy-formulárium Nr. 88., illetve Illésházy-formulárium fol. 22r–24r.). A Liszthy és Illésházy-formulárium közötti két egyező darab: uralkodói engedély Deli Naszuf párbajra hívására (Liszthy-formulárium Nr. 34., Illésházy-formulárium fol. 27v.), ill. a Szapolyaiak grófi oklevele (Liszthy-formulárium Nr. 188., Illésházy-formulárium fol. 89r–90r.).

⁶⁹ OSzK Kt. 3701. (Szecsődy-formulárium) fol. 11rv vigasztalás a palásti vereség felett (= *Formularius liber* fol. 94v.), fol. 12rv ajánlás a pápához Gregorjanczy Pál és Dudith András részére (= *Formularius liber* fol. 954r.), fol. 15r–16r birodalmi arany-sarkantyús lovag avatása (= *Formularius liber* fol. 967r.), fol. 18rv Révayak túróci ispáni kinevezése (= *Formularius liber* fol. 405v–406r.) fol. 22v–23r Dobó István erdélyi vajdai kinevezése (= *Formularius liber* fol. 58rv.). A palásti vereség után a megyei nemességet vigasztaló levél Szecsődyék által bemásolt darabján dátum is olvasható, 1552. aug. 31. Bécs, amely a Zercheky és társai gyűjteményéből hiányzik.

rabja 1544-ből származik, és ismertetője, Récsey Viktor szerint a kötet első lapján 1679-es kancelláriai feljegyzések találhatók.⁷⁰

A két, főleg Jagelló-kori darabokat tartalmazó formulárium jelenléte megmagyarázná, hogy miért olyan kevés középkori darabot másoltak be a Liszthy-, és az Illésházy-féle formulárium, illetve a *Formularius liber* lapjaira. Ezek a kötetek abban hivatottak segíteni, hogy a Magyar Kancellária hivatalnokai az új kihívásoknak eleget tudjanak tenni. A formuláskönyvek használata azért volt szükséges, mert a viszonylag kisszámú hivatalnoknak viszonylag nagyszámú iratot kellett előállítania rövid idő alatt. Mindez a formuláriumok nélkül sokkal nehezebb lett volna.

THE TESTIMONY OF A MID-16TH-CENTURY CHANCELLERY FORMULARY BOOK

The Hungarian Chancellery, which had very diverse responsibilities, was one of the most important government bodies of Early Modern Hungary. The small number of its staff (7–10 persons) performed their work by using formularies. So far, seven formularies used in the Early Modern period could be identified. The study contains an analysis of the formularies created in the 1550s and 1560s, deposited in the Batthyány Collection of the Library of the Esztergom Cathedral, presenting the document types copied into various volumes

Keywords: Early Modern period, office history, Hungarian Chancellery, formulary

Kulcsszavak: kora újkor, hivataltörténet, Magyar Kancellária, formulárium

⁷⁰ DF 282 621. Az egyetlen bemásolt Ferdinánd-kori darab ártánházi Bornemissza Boldizsár és Chaholy Imre lányai közötti perújrafelvételre vonatkozik (1544. nov. 13. Bécs). Vö. Récsey V.: Egy XV–XVI. századi kéziratos formulare i. m. 496. Az 1679-ben udvarba került királyi titkár, aki korábban Szelepcsényi titkára volt, nem lehet más, mint Maholányi János. Maholányit 1679. aug. 21-én nevezték ki királyi titkárnak (ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hofffinanz Ungarn r. Nr. 276. Konv. 1681. Jan. fol. 296–297.).